

Nemes Gábor

A sajtónyelv a magyartanításban. Az újság szókinccse és ami mögötte van

1. Milyen nehézségekkel találkozunk hallgatónk a magyar újságok olvasása során? Hogyan irányítsuk őket, hogy ebből a különleges nyelvi képződményből a legtöbbet profitálják? E kérdések megközelítését a hallgatóság nyelvi szintjének és az újságnyelv specifikumainak vázolásával szeretném kezdeni.

A párizsi egyetem magyar szakán a *Média nyelve* c. tárgy a negyedévesek tanrendjébe tartozik. A hallgatók ekkor már túl vannak a kétéves alapképzésen és legalább két magyarországi nyári kurzuson. Beszédkészségük középhasadónak mondható; rendszeres nyelvtani ismereteik vannak; harmadéven már elég sok szépirodalmi szöveget olvasnak, stílusgyakorlatokon vesznek részt, tehát kialakulóban van a nyelvi változatok felfogására irányuló alapvető készségük. Mindez, kiegészülve a történelmi és országismereti stúdiumaikkal, elvileg képessé teszi őket az újságok megértésére.

Ami pedig ezt a különleges nyelvi képződményt, a sajtónyelvet illeti: mindig adott társadalmi-kulturális feltételek között naponta létrejövő produktum. Tágabb és szűkebb világunk életének időszerű eseményeit, legfontosabb problémáit mutatja be, mindennapjaink nyelvi tükré. Érzékenyen reagál a valóság változásaira: minden történést, minden jelenséget meg kell neveznie. A huszadik század második felében óriási szörnyeteggé növekvő média nemcsak a politikai vélemények hatékony alakítására képes, hanem a nyelvi tudat befolyásolására is. Ipari jellege és tömegmértékű termelése folytán felgyorsította a szóalkotás ütemét, nyelvi divatok terjesztője lett. Ha az újítások nem is válnak minden esetben maradandóvá, egy adott időszakra mindenképpen jellemzőek. Vinokur[1] szerint az újságnyelv abban különbözik az írásban megvalósuló nyelvhasználat leggyorsabb formáitól ("az írott beszédtől"), hogy az előbbi maximális közönségre, a legkülönbözőbb stilisztikai készséggel bíró olvasókra számít. A tömegtájékoztató funkcionális stílusa a kollektív nyelvi tudat több területét egyesíti. Az újság "termelése" és "fogyasztása" a nyelvezetét mechanizálja, kész sablonokból állítja össze. Működik ezzel

szemben egy másik erő, amely a nyelvi kifejezőeszközök újszerűségével, stilisztikai színezetükkel, erős érzelmi-tartalmi töltésükkel kívánja az olvasó figyelmét fölkelteni. Ezt a nyelvi anyagot lexikájában és frazeológiájában át meg átszövik az olvasók számára közismert történelmi-kulturális vonatkozások és az éppen aktuális nyelvi divatok.

2. A valóságban a fentiekből eredő nehézségek jóval egyszerűbb formában jelennek meg: az idegen újságolvasónak fennakadást jelent mindaz, amit szótár segítségével sem tud megfejteni. Az újság természetéből fakadóan pedig az ilyen nehézségek napról napra újratermelődnek.

2.1. A neologizmusok megértéséhez, felfedeztetéséhez sorra kell vennünk a mai magyar sajtónyelv legjellegzetesebb szóalkotási módjait.

2.1.1. Első pillantásra megállapíthatjuk, hogy az összetétel a legeleveníbb és leggyakoribb újítási eszköz. Ez természetes is, mert a kifejezendő fogalmak többnyire bonyolultak, illetőleg fogalomkapcsolatok. A társadalmi változások különösen felélénkítették ezt a folyamatot. Ezen a téren is nyomon követhetők az események. Az utóbbi négy évnek, - de a legutolsó napoknak is -, megvan a maga jellegzetes, a konkrét valóság szülte lexikája.

2.1.1.1. E csoport első típusának a már korábban is létező összetételeket tekinthetjük. Tetszhalálukból keltek életre sokáig nem használt szavak: *honatya*, *alkotmánybíróság*, *konzorcium* stb. Mások jelentése felerősödött, átértelmeződött, tartalmuk időben és térben korlátozódott. Ugy érezzük, mintha csak ránk vonatkoznának a *rendszerváltozás*, *hatalomváltás*, *anyaország*, *kárpótlás*, *pénzmosás* stb.

2.1.1.2. Az aktualitások új életre keltik az *olajügyet*, *olajbotrányt*, *olajmaffiát* és újakat is szülnék melléjük: *olajbeszerzés*, *olajhamisítás*, *olajátalakító*, *olajezredes* stb. A mindennapi politikai élet kitermeli az *atomvitát*, *atomegyezséget*, *csúcshalasztást*, a gazdasági élet a *nyugtaháborút*, *deficitcsapdát*, a szociális kérdések pedig a *putrirendszert*, *bérekoldulást* stb.

2.1.1.3. Különleges alcsoportot képeznek azok az összetételek, amelyeknek első eleme mozaikszó. Az újságok szógyártásának gazdagon burjánzó kertje ez: szinte hemzsegnek a lapok az *ENSZ-jelentés*, *NATO-beavatkozás*, *EK-csúcs*, *ÁVÜ-tervek*, *MOB-elnök*, *HIV-fertőzöttek*, *RMDSZ-küldöttség* stb. típusú újításoktól. Ezen a téren nehézséget jelent az írásképp alapján történő

felismerésben, ha köznévi előtagú a betűszó: *áfész-raktár, áfa-korrekció, tb-székház stb.*

2.2. A szóképzés már jóval szegényesebb. Élő főnévképzőként működik a *-ság/-ség* : *szétaprózódottság, (egy napos) újságnélküliség stb.* és az *-ás/-és*: *magánosítás, szobordöntögetés stb.*; meglepően gyakori a ritkaságszamba menő *-sdi*: *kiszorítósdí, átülősdi stb.* Az újabb keletkezésű melléknévek között sok a jelzős szerkezetből képzett két elemű alak: *használati díjas* (új Duna-híd), *előnyös helyzetű, stratégiai fontosságú stb.*, vagy egybeírva, melléknévi és főnévi használatban: *szabadelvű, kisnyugdijas stb.* Egészen ritkán még három elemű is akad: *dollártízmilliós* (korrupció). Az igeképzés terén a legkisebb a mozgás. Viszonylag aktív az *-ít*: *nevesít, torgyántalanít stb.* és az *-odik/-edik*: *elszárzósodik* (az ország).

2.3. Jelentéstepadással jött létre a hosszú nevű pártokhoz tartozók egyszerűbb megnevezése: *kereszténydemokraták, fiataldemokraták stb.* Rejtélyesebb és bővebb magyarázatot igényel a *visegrádi négyek, kiszagza harminchatok stb.* típus.

2.4.1. Már az eddigi példákba is be-bevillant az újságnyelvi szókinés másik termékeny gyarapodási lehetősége: a mozaikszó-alkotás. A sajtó értésének első számú követelménye e rébuszok ismerete. Gyakoriságuk folytán a politikai pártok és sportegyesületek nevei a legalapvetőbbek. A jelentések tisztázása mellett a kiejtésükre is fel kell hívunk hallgatóink figyelmét: különbséget téve a betűző ejtésűek és az egybeejtettek között. A Független Kiszagzadapártból származó *FKGP* kapcsán azt állapíthatjuk meg, hogy ez a betűszó eddig még nem vert gyökeret a beszélt nyelvben. A sportegyesületek nevének feloldásánál jóval többet mond a hovatartozásuk és a rájuk vonatkozó háttérismeretek megadása.

2.4.2. A mozaikszók másik nagy csoportja államokat, intézményeket, szervezeteket jelöl. Egyszerűbb esetet jelentenek a már régóta létező nemzetközi és magyar betűszók felismerése (*ENSZ, NATO, MÁV, IBUSZ, OTP stb.*). Az élet azonban napról napra hoz létre rövidítendő neveket. Az *MU* (Magyar Út), *APÜSZ* típusú újabb keletűek értéséhez már valóban a rendszeres újságolvasás, a napi események figyelemmel kísérése adhat csak eligazítást. Ha tetten érjük az először megjelenő mozaikszót egy-egy névkigyó után, helyzetünk könnyebbé válik. Ekkor már kevésbé csodálkozunk a *CSNP*-n (Csehszlovák Néppárt), a *KDU*-n (Kereszténydemokrata Unió), az *RMFSZ*-en (Repülőgép-műszakiak

Független Szakszervezete), a *KMDSZ*-en (Kolozsvári Magyar Diákok Szövetsége) stb. Kissé bonyolultabb a helyzet, amikor a külföldi intézmény vagy szervezet magyar nevét az idegen nyelvi rövidítéssel azonosítják: *Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank = EBRD*, *Horvát Védelmi Tanács = HVO* stb. Szerencsére, csak ritkán találkozunk értelemzavaró következtetéssel. Ha egy cikkben *Képviselők Tanácsa* és *Kisebbségi Tanács* is szerepel, még az anyanyelvi olvasó is elbizonytalanodik, hogy mire vonatkozik a *KT* rövidítés. Az 1989 előtti betűszók pedig olyan "távoli" múltba tartoznak, amelyek feltárása már "történelmi lecke" lehet (lásd Fenákel Judit *MHK* c. novelláját.)

2.5. És ez a "történelmi lecke" más téren is folytatódik: a nyelvi gazdaságosság metaforikus és metonímikus jelentéssűrítése létrehozott olyan kifejezéseket, amelyek a kollektív tudatba mélyen bevésődött történelmi eseményekre, tapasztalatokra utalnak. A *koalíciós korszak*, *szalámitaktika*, *padlásleseprés*, *gulyáskommunizmus*, *hatalomátmentés*, *taxis blokád* stb. szótárakban nem található meg, az összetétel elemeiből sem lehet az egész értelméhez eljutni. Hasonlóan sűrített történelmi tartalmat hordoz *Mohács*, *Világos*, *Tiszaeszlár*, *Trianon*, *Szárszó*, *Lakitelek* stb. E kifejezések igazi jelentését csak hosszabb történelmi-művelődéstörténeti magyarázatokkal fejthetjük ki.

Napjaink jelenségeinek jelzésére is működik ez a technika: a politikai mozgalmakat, irányzatokat az azokat megtestesítő személyek nevéhez kötik (*Csurka-hívók*, *az Orbán-féle párt*, *Thürmerék* stb.) vagy a külső jegyekkel azonosítják az egészet (*tulipános mez*, *Mérleg utca* stb.). Ennek a típusnak a megvilágosítása a mai magyar politikai paletta bemutatását igényli.

3. Az újság funkciójából következik, hogy nyelve érdekességre, újszerűségre, változatosságra, szemléletességre, raffinált manipulációra törekszik. Az expresszivitás fokozását elsősorban a köznyelvtől való eltéréssel igyekeznek elérni [2].

3.1. Meglehetősen következetességgel alkalmazzák a sajtónyelvben azt a hatáskeltő eszközt, amikor a választékos és művelt köznyelvbe más, alacsonyabb vagy magasabb stílusrétegből emelnek át elemeket [3]. A "normától" való eltérés megértése, természetesen, nehézségeket okoz.

3.1.1. Itt most nem a zsargonszavak, jasszkifejezések, diáknyelvi fordulatok születe fennakadásokról szeretnék beszélni, hanem a másik oldalról:

a keresett igényesség szavairól. Modoros értékük felderítése, "megérzése" legalább olyan nehéz, mint az előbbié. Régies szavak, tájnyelvi kifejezések kaptak esztétikai többletet a "szépíráásra" törekvő újságírók szövegeiben. A *jószerivel, immár, kiváltképp, a minap, úgyszólván, úgy vélte*, vkinek a *hitvесе* stb. többnyire csak az írott nyelvben használatosak, sok esetben az irodalmi igényű újságnyelv öncélú díszítőelemei.

3.1.2. Ugyanitt kell megemlíteni a szaknyelvekből kölcsönvett terminusokat. Ezek a szóképek átértelmeződnek és a szövegösszefüggésben kapják meg az új tartalmukat. Nem szakmai szövegben a *szakítópróba, rövidzárlat, gellert kap* stb. kifejezésektől nem az első szótári jelentésüket kell várunk. (Ezen az alapon születnek a HVG címlapjának szellemes blickfangjai, melyek - sajnálatosan - még megfejthetetlen rejélyek maradnak hallgatónk számára.)

3.2. Az újságok felfokozott öngerjesztéséből származó szóalkotások első-sorban a hangzatos címekben jelennek meg. Ezek nagyobb része tisztavirágéletű. Ki tudja már, mi volt a *taps-forduló, kortyszellem, sávdagasztás* stb.? Az események összefüggéséből kiragadva nem sokat kezdhetünk a *kártyapénz, székház-ügy, adótop* stb. szavakkal: - egy-két napos aktualitásokhoz kötődnek.

3.2.1. Az aktualitásokhoz kötődő szókinccsnek egy különleges esete az, amikor olyan szavak, kifejezések jönnek létre, amelyek soha azelőtt nem léteztek és kizárólag csak a napvilágra hozó eseményre alkalmazhatók. Pontosán datálható a *Duna-gate, cápalátogatás* stb. megjelenése. Érdekes gyűjtési feladat lehet ezeknek a konkrét időhöz és eseményhez kötött újításoknak a felkutatása. (Egy módszertani megjegyzés: ne a régebbi szenzációkra kitalált szavak egyedi voltát próbáljuk megbecsülni, hanem a napi sajtó olvasása során igyekezzünk tetten érni ezeket a novumokat.)

3.3. Nyelvtanárok jól tudják, hogy mennyire megkeserítheti az idegen nyelvvel foglalkozók életét a szólás, a közmondás, az idióma. Ez a frazeológia és a hozzátapadó jelentések egy nyelvközösség közkinccse. Az anyanyelvi olvasó jól érti a *ne együk meg az arnytojást tojó tyúkot, a kutyából nem lesz szalonna* szólásokat. Érti azt az elsődleges jelentését, amelyet a nem magyar olvasó szótárakban vagy szólásgyűjteményekben megtalál, és ért még mást is: tudja, kinek volt kedvenc mondása, melyik korhoz kötődik. (Továbbfolytatva: *az élet nem habostorta* nemcsak a modern városi nyelv szentenciája, hanem a Tanú c. film után az előbbi államfői

bölcsességek paródiájának is érezzük.) E jelentésrétegek felfejtése szélesre tágíthatja a nyelvi óra kereteit.

3.3.1. Hasonlóan nehéz helyzetbe kerülnek hallgatóink, ha közismert szállóige vagy irodalmi idézet színesíti a stílust. Jóllehet, a megelőző három évben nem kevés verset, szólást és közmondást ismertek meg, az átlagos műveltségű anyanyelvi olvasó nyelvi kultúrájával még nem vetekedhetnek. E cél felé segíthetjük hallgatóinkat, ha az irodalmi szövegek olvasásakor felhívjuk figyelmüket a közismertté vált sorokra, versszakokra, sőt ha lehetőség van rá, még memoriterként "beléjük is vessük".

3.3.2. Annál is inkább szükség van az idiomatikus alakok erőteljes bevésésére, mert a hatáskeltő fogalmazás kedvelt eljárása a szólások, idézetek, címek elferdítése. Ha nem ismerjük az eredeti alakot, teljesen értelmetlenek az *Áfa, te drága!*, *Kis ország, kis elhárítás*, *Idegenből szakadtak* lelemények. A szállóigévé vált könyv- és filmcímek megfejthetetlen talányt jelentenek. Különösen akkor, ha az elferdített változatban csak a mondatszerkezet és egyetlen szó utal a kiinduló alakra. (*A modellek a popsztárokat szeretik, ügye?*, Kurir, 1993. aug. 13.; *A törvény kijátszva, a pénz mosva jó*, Magyar Nemzet, 1993. aug. 13.)

3.4. Az újságfrazológizmusok számos esetben nemzetközi jellegűek és fordíthatók [4]. Ez elsősorban a külpolitikai életre vonatkozó szókincre jellemző. A belpolitikaiában korlátozottabb az "átjárás". Francia-magyar viszonylatban a legjellegzetesebb események legfrappánsabb újításai kerülnek át sajtónkba (big ban = /politikai/ *ösrobbanás*, cohabitation = /politikai/ *társbérlet*). E párhuzamosságok számontartása még tudatosabbá teszi a sajtónyelvi ismereteket.

4. Annak ellenére, hogy az újságnyelv nagyfokú expresszivitásra törekszik, van e nyelvnek egy másik sajátossága is: a szűkös szókészlete. Ez abból adódik - ahogy Vinokur megállapítja[5] - , hogy az újságtémák köre minden időszakban meglehetősen korlátozott és az újságbeszédnek ezt a szűkre szabott szókészletét a teljes mechanikusság jellemzi. Kosztomarov[6] a sajtónyelv megkülönböztető jegyeit abban a "beszédelletben" látja, amely a kifejező erejű elemek és a tájékoztató jellegű és ismétlésre szánt jelek ("az expresszív és az informatív standardizált egységek") konstrukciós ellentétéből származik. Ez utóbbira az idiomatikus jelleg, a stabilitás és ezzel összefüggésben a reprodukálhatóság a jellemző. A vak automatizmussá váló mechanikus ismétlés termeli ki a standard legállandóbb részét, a nyelvi

sablont. Ezeket a kész elemeket az érzelmileg telített, metafórikus szöveggörnyezet nem tűri meg: a szándékosan semleges tényközlés eszközei, az újságírói rohammunka megkönnyítői. Esztétikai értelemben - a jobbik esetben - szintelenek, de még gyakrabban szegényesek. Nyelvtanítási szempontból azonban mindenképpen hasznosak: a beszélt nyelv is ezekből az automatikus fordulatokból építkezik. A kifejező erejű elemeket felismerni és értelmezni illő (*díjszökőár* = víz- és csatornadíjak emelése, *Nyugati légtérterv* = a Nyugati pályaudvar átépítésével kapcsolatos elképzelések, stb.), az újságírói panelek nagyobb részét beszédünkben is alkalmazhatjuk (*a művészek/együttesek/zenekarok fellépnek; filmeket vetítenek/bemutatnak; kiállítást megnyitnak/rendeznek, konferenciát tartanak/rendeznek vmiről, vmilyen címmel, vkinek a részvételével* stb.). A szokásos tematikus szöszedetek mellett külön dossziét szentelhetünk ezeknek a nyelvi építőköveknek. Az anyanyelvi lektornak, ebben az esetben is, az az egyik feladata, hogy pontosan megjelölje e panelek stílusértékét (a szóban kevésbé használatos alakokat, a dagályosságot stb.).

5. Végezetül megállapíthatjuk, hogy az aktuális újságszövegekből kiváló szöveggűjteményt válogathatunk a magyartanításunknak azon a fokán, amikor a nyelvismeret kezd "mindenevővé" válni. Egyrészt lépést tarthatunk a napi eseményekkel, másrészt a nyelv hordozta kulturális-történelmi mögöttes tartalom szinte határtalanná tágítja a lehetőséget az országismereti-művelődéstörténelmi-nyelvészeti ismeretek bővítésére. Nagy segítséget jelentene ebben hallgatóinknak egy konnotációs szótár (a teljesség reménye nélkül), valamint egy magyar újságnyelvi frazeológia-gűjtemény. Addig is hallgatói feladatnak adhatjuk a különböző szempontú szójegyzékek összeállítását.

Jegyzetek

1. G.O. Vinokur: A nyelv kultúrája, ismerteti Róka Jolán: Az újságszövegek szerkesztési és stílustipológiája, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 171. old.
2. Károlyi Andrea: Expresszivitás a német sajtónyelvben, Nyelvoktatás Felsőfokon, Külkereskedelmi Főiskola, Budapest, 1987. 185. old.

3. Károlyi A.: i.m. 191. old. 4. Róka J.: i.m. 128. old.
5. Vinokur: i.m. 171. old.
6. V.G. Kosztomarov: Az orosz nyelv az újságzásban, ismerteti Róka Jolán: i.m. 175. old.